

KARISMAATILISI¹ NAISI AJALOOST

ÕPI ÄRA PILTIDE SUURENDAMINE!

Elizabeth Taylor Kleopatrana filmis „Kleopatra“ (1963)

- Pane hiire osutusmärk (kursor) sellele pildile.
- Tee üks klõps hiire vasakpoolse klahviga. Pildile tekib raam ja igasse nurka ruuduke (*ruudud on ka raami iga külje keskel, kuid neid praegu vaja ei lähe*).
- Liiguta hiire osutusmärk ükskõik millisele pildi nurgas paiknevale ruudukesele nii, et ruutu läbiks kahe teravikuga nool.
- Nüüd vajuta hiire vasak klahv alla ning hoia klahvi all. Tekib plussmärk + .
- Hiireklahvi all hoides nihuta plussmärki eemale ja pilt läheb suuremaks (kui liigutad plussmärki tagasi, läheb pilt väiksemaks). Tee pilt nii suureks, et näeksid ka detaile.
- Algse suuruse saad sellele pildile, klikkides ühe korra ikoonil *UNDO* ehk „tagasi“. HURRAA-AAA-AAAA! Jälle üks kogemus juures! Elagu elukestev õpe!

NOFRETETE – VAARAO EHNATONI LEMMIKNAINE

Nofretete. Ülevärvitud lubjakivi. Egiptuse muuseum. Berliin

Nofretete (teistes keeltes **Nefertiti**) eluaastad saame ajalooallikate järgi umbkaudu määrata vahemikku 1370 – 1330 eKr. Ta oli üks vaarao **Ehnatoni** kuuest abikaasast, kuid ta ei olnud Ehnatoni poja, järgmise vaarao Tutanhamoni² ema. Noorelt surnud Tutanhamoni ema oli vaarao teisejärguline abikaasa. Nofretete nime võime tõlkida nii: *kaunitar on tulnud* või *iludus on saabunud*. Daami päritolust ei ole midagi teada. Kõik viitab sellele, et vaarao nais Nofretete küll viimasena, kuid temast sai mehe palavalt armastatud esimene abikaasa.

Oletusel, et ehk oli Nofretete välismaa printsess, pole mingit alust. Seda arvavad need, kelle arvates on Nofretete näojoontes vähe egiptusepäras. Ei maksa unustada, et kosmeetika ja

meikimiskunst olid tol ajal Egiptuses väga kõrgel tasemel. Arvatavasti oli Nofretete kõrgest soost ehtne egiptlanna, võimalik, et valitseja veresugulane.

Nofretete oli erakordselt kaunis naisterahvas. Raidkirjadest saame lugeda rohkeid komplimente, mida tol ajal asjatult tuulde ei loobitud: *ilusatest ilusaim, õnne toov, kõiges kiitusi vääriv, kuninga südametsoo rahustaja, mitme kuningriigi käskijanna*. Teada on veel, et vaarao Ehnatonil oli Nofretetega kuus last (neist kolm nooremat surid varakult) ning et kuningapaari armastus oli vastastikune ja siiras. Väga paljudel reljeefidel¹ on nad kas kahekesi või lastega. Ehnatoni valitsusajal rajatud uue pealinna reljeefidel ei näe me kunagi Ehnatoni teiste naiste või lastega (isegi Tutanhamoniga mitte).

Ehnaton Nofretete ja kahe tütreaga austamas päikesejumalat Atonit. Egiptuse muuseum, Berliin
Tutanchamoni (Ehnatoni poja) surimask. Egiptuse muuseum, Kairo

Vaarao Ehnaton algatas suure usupöörde 1346. a eKr. Ehnaton sundis oma rahvale peale ühe jumala austamise ehk monoteismi. Ainsaks jumalaks sai **päikesejumal Aton**⁴. See oli tõeline revolutsioon – oli ju egiptlaste usk olnud sajandeid polüteistlik (egiptlastel oli palju jumalaid). (Tõsi, Ehnaton ei eitanud teiste jumalate olemasolu, mistõttu päris monoteismiga tegu polnud.)

Arvata võib, et see ettevõtmine tõi vaaraole ja tema perekonnale preestrite hulgas vaenlasi. Paljud kaotasid tulusa ametikoha, mõnel tuli loobuda ka mugavast kodust. Vaarao ise loobus oma õigest nimest, milleks oli senini olnud Amenhotep IV. Tema uueks nimeks sai Ehnaton, mis tähendab *too, kes teenib Atonit*.

Ehnaton (Amenhotep IV). Kairo rahvusmuuseum
Nofretete pea. Egiptuse muuseum, Berliin

Ka senisest pealinnast Teebast⁵ (Luxor-Karnak) loobuti. Umbes 300 km põhja poole rajati kõrbe uhiuus linn **Akhetaton** (*Atoni silmapiir*). Kolme-nelja aastaga kerkisid linna hiiglaslikud templid ja

paleed, kogu riigi valitsemine koondus sinna. (Kas ei meenuta see teile, head lugejad, Peeter I rajatud uue pealinna, Peterburi saamislugu kolm tuhat aastat hiljem?)

Kõik viitab sellele, et Nofretete omandas mehe kõrval väga suure võimu. Ta võis olla ka mehe kaasvalitseja. Templite seintel on kujutatud teda vaaraoga ühesuurusena, mis tähendab, et nad on võrdsed. Ühel reljeefil näeme naist üksinda, piik käes, välisvaenlast tõrjumas. Ehk tähendab see seda, et vaarao ise oli haige ja päriselt valitses riiki Nofretete? Aastal 1336 suri vaarao Ehnaton. Mis aga sai Nofretetest? Tutanhamon asus valitsema aastal 1333, kui ta oli 8-aastane. Kes aga valitses riiki Tutanhamoni sirgumise ajal? Kes oli regent⁶? Ürikutes nimetatakse Smenhare nime. Kas ei võinud see olla Nofretete, kes võttis endale teise nime? Kuningate orus on küll leitud Nofretete haud, kuid sellesse pole eales kedagi maetud.

Ehnatoni surma järel hakkas vana polüteistlik religioon Egiptuse valitsejatele taas omasemaks saama. Tutanhamoni ajal loobuti ka uuest pealinnast. See vajus liiva alla, kuid seda kasutati ka ehitusmaterjalide laona. Siinsamas kõrval on ka meie päevil linn – **Amarna**.

Üks on kindel: tänapäeva iluarstid, kosmeetikatootjad, disainerid pööravad sageli pilgu Nofretetele, kelle kujutistest on kuulsaim see büst ehk rinnakuju, mis praegu asub Berliini Egiptuse muuseumis. Selle u 50 cm kõrguse šedöövri⁷ avastas saksa arheoloog Ludwig Borchardt 1912. a. Et taiest kodumaale toimetada, kattis arheoloog selle kipsiga, veenmaks Egiptuse piirivalvureid, et tegemist on väärtusetu kivistamisega. Egiptuse riik on korduvalt seda kuulsat taiest tagasi nõudnud, kuid Saksamaa vist ei mõtlegi sellist aaret tagastada.

¹ **karisma** – inimesest kiirgav erakordne mõjujõud; **karismaatiline** – erakordse külgetõmbega, sarmikas

² **Tutanhamon** – Egiptuse vaarao (valitses 14. saj eKr), suri 18-aastasena (arvatavasti mõrvati); tema hauakambri Teeba lähedal Kuningate orus avastas 1922. a inglise egiptoloog H. Carter. Tutanhamoni kuldmask kuulub vanaegiptuse muinsuste paremikku.

³ **reljeef** – tahvitaoliselt pinnalt eenduva või sellesse süvistatud kujutisega skulptuurteos

⁴ **Aton** – *tõlkes*: päikesekeetas

⁵ **Teeba** – antiikmaailm tunneb kaht Teebat: üks Kreekas, teine Egiptuses. Egiptuse Teeba Niiluse kaldal oli Keskmise ja Uue riigi ajal Egiptuse pealinn; praeguseni meelitavad seal turiste Luxori ja Karnaki templid. Niiluse teisel kaldal paikneb kuulus vaaraode matmispaik – Kuningate org

⁶ **regent** – monarhistliku riigi asevalitseja (näit. monarhi alaealisuse korral)

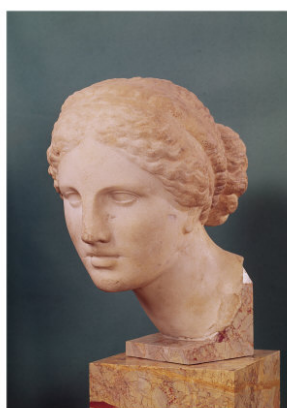
⁷ **šedööver** – pr. k *chef d'oeuvre*; meistriteos

MÕTLE VÕI UURI JÄRELE!

1. Oletame, et Nofretete sündis a 1370 eKr. Mitu aastat tagasi ta sündis?
2. Egiptlaste nimed olid ikka mingi tähendusega. Mida tähendab nimi *Nofretete*?
3. Kuidas on võimalik, et Nofretete näojooned sedavõrd teiste egiptlaste nägudest erinesid? Ehk oli ta välismaalane?
4. Millest me näeme, et vaarao Ehnaton Nofretetet oma teistele naistele eelistas?

5. Vaarao Ehnaton viis läbi ehtsa revolutsiooni. Milles see seisnes?
6. Ehnaton rajas ka riigi uue pealinna. Nimeta hilisemast ajaloost riigimees, kes tegi sama.
7. Kas kristlus on monoteistlik või polüteistlik religioon?
8. Miks Tutanhamonit tänapäeval rohkem tuntakse kui teisi vaaraosid?
9. Algselt oli Teebas Luxori templi ees kaks obeliski, nüüd on vaid üks. Kus on teine?
10. Kus oli antiikajal veel Teeba-nimeline linn? Keda antiikaja mütoloogilistest või kirjandustegelastest seostad selle teise Teebaga?
11. Mida tähendab sõna *karisma*? Keda Eesti avaliku elu tegelastest pead karismaatiliseks?

PHRYNE – KNIDOSE¹ APHRODITE MODELL

Praxiteles. Knidose Aphrodite (rooma koopia vanakreeka pronksoriginaalist). Müncheni gliptoteek².

Praxiteles. Knidose Aphrodite pea, nn Kaufmanni pea. Louvre'i muuseum.

Praxiteles. Knidose Aphrodite (rooma koopia vanakreeka pronksoriginaalist). Vatikani muuseum.

Phryne [friine] (tõlkes 'kärnkonn' – arvatavasti tõmmu näo tõttu) elas IV saj eKr. Ta poseeris skulptor **Praxiteles**ele, kui too lõi ühe antiikmaailma kuulsama taiese – nn *Knidose Aphrodite*. Phryne oli elukutseline hetäär³. Tema kodus Ateenas käisid suure raha eest aega veetmas ajastu kuulsad poliitikud, kirjandus- ja kunstiinimesed. Tolle aja suur filosoof Diogenes⁴ saadeti tema majja sõjakäigule hiljaks jäävat väepealikku taga otsima. (Ju siis keegi teine ei julgenud nii auväärse daami uksele koputada.) Ühe öö eest nõudnud daam külastajatelt hiigelsummasid (kuni 10 000 drahmi). Ta kogus nii suure varanduse, et kui Aleksander Suur 336. a eKr Teeba linnamüürid lammutada laskis, soovis Phryne oma rahadega linnamüüri üles ehitada. Vastutasuks nõudis ta vaid, et teealased kinnitaksid linnamüürile tahvli sõnadega: *Mille Aleksander lammutas, pani Phryne taas püsti*. Teebalaste uhkus ei lubanud pakkumist vastu võtta.

Praxiteleselt daam poseerimise eest raha ei võtnud, kuid suuremeelne skulptor lubanud tal valida ühe oma töödest, mis veel müümata. Phryne küsis kunstnikult, millist tööd ta ise enim hindab. Skulptor vastas kahemõtteliselt, et kõik tema tööd on surematud. Siis võttis naine appi kavaluse. Ühel päeval saatis ta kunstniku ateljeesse orja teatega, et mehe kodu põleb ja kohe-kohe jõuavad leegid ruumini, kus on varjul tema kunstiteosed. Praxiteles karjatanud: „Kui „Puhkav saatür“⁵ hävib, olen laostunud!“ Nii saigi kaval naine teada, millist tööd kunstnik ise kõige kõrgemalt

hindab. Just selle teose originaali Phryne oma koju toimetaski. Praegu saame „Puhkavat saaturit“ imetleda Kapitooliumi muuseumis Roomas. Loomulikult on tegu roomaaegse koopiaga.

Praxiteles. Puhkav saatür. Kapitooliumi muuseum. Rooma.

Knidose münt Praxitelese teose kontuuridega.

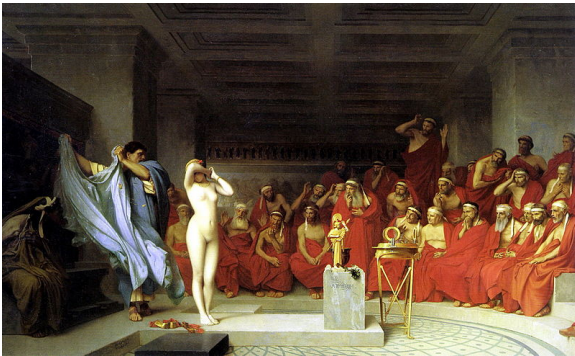
Praxiteles. Knidose Aphrodite torso. Louvre, Pariis.

Algselt tegi Praxiteles Phrynest kaks skulptuuri, sest talle laekus kaks sarnast tellimust. Üks kujutas rüütut Aphroditet, teisel kujul oli jumalanna naiselikkus riietega varjatud. Et siiani polnud täiesti paljast naisekeha kujutavat skulptuuri keegi veel teinud, eelistasid esimesena kohale tulnud Chiose saare esindajad sündsama väljanägemisega Aphroditet. Nii pidi Knidose linn rahulduma alasti Aphroditega. Kuid juhtus ime. Knidose Aphrodite templisse paigutatud kuju sai üheks antiikmaailma kuulsamaks taieseks. Inimesed tulid Väike-Aasiasse väga kaugelt, isegi Sitsiliast ja Nikaiast (Nice'ist), et oma silmaga seda maailmaimet näha. Kujust sai selle linnriigi (polise) sümbol. Kujust tehti koopiaid, seda kujutati vaasidel, puutahvlitel. *Knidose Aphroditest* sai tõeline kaheksas maailmaime. Sellest skulpturaalsest kompositsioonist sai alguse üleüldine nn *Knidose Aphrodite* tüüpi naisekeha kujutamine kunstis. Kindlasti tuleb sama tüüpi taieseks pidada ka Louvre'i uhkust – *Milose Venust*. Ehk annab Knidose Aphrodite aimu, mis asendis võisid olla teise väga kuulsa skulptuuri käed.

Ateenas ei jätnud kadetsejad Phrynet rahule. Talle esitati süüdistus jumalate teotamises ning enda samastamises jumalanna Aphroditega. Kui suurkohtu liikmed olid juba pikast süüdistuskõnest tukkuma jäämas, tõmbas Phryne advokaat kaunitarilt teda katva rüü. Sellega oli tõestatud, et nii täiuslikku keha saab valitseda vaid sama täiuslik hing. Phryne ebamaine ilu oligi advokaadi sõnul *jumalanna enda maine kehastus*. Vahejuhtum tegi Phryne veelgi kuulsamaks. Nüüd hakkasid ka ateenlased oma kodudesse *Knidose Aphrodite* koopiaid tellima.

Antiikautorid räägivad veel kolmandast Praxitelese teosest, mis kujutanud elusuurst rüütut Phrynet ning mis paiknenud Apolloni templis Delfis. Kuju olnud üleni kullatud ning selle ees olnud lakkamatu protsessioon. Roomlased kopeerisid *Knidose Aphroditet* nii massiliselt, et tänase päevani on säilinud u 50 erinevat versiooni. Nendest on ehk pronksoriginaalile kõige lähedasem see, mis praegu paikneb Müncheni glüptoteegis. Hinnatakse ka Louvre'is eksponeeritavat nn Kaufmanni pead, kuid ka *torsot*, mida tänase päevani peetakse naise ilu etaloniks.

Ka Eestis on võimalik oma silmaga *Knidose Aphroditet* kaeda. Selleks tuleb teil minna Tartu Ülikooli peahoonesse, kus 1. korruse vasakus tiivas paikneb ülikooli kunstimuuseum. Seal eksponeeritakse kuulsaimate antiiskulptuuride kipskoopiaid. See muuseum on suureks abiks neile, kel tuleb sooritada kunstiajaloo eksam.

Jean-Léon Gérôme. *Phryne Ateena suurkohtu ees*. (1861) Kunsthalle, Hamburg.

¹**Knidos (Cnidus, Knidi)** – spartalaste asutatud kreekakeelne koloonia Väike-Aasias, tänapäeva Türgi edelarannikul; IV saj eKr oli Knidos tähtis sadamalinn, kus valitses demokraatia; siin vermiti ka oma raha. Peale Praxitelese originaali paigutamist siinsesse pühamusse sai linnast antiikaja suuremaid turismikeskusi. Rooma keiser Hadrianus lasi II saj oma suvilasse Tivolis rajada sama templi koopia, kus loomulikult ilutses ka nimetatud skulpturaalne kompositsioon

²**glüptoteek** – ruum v hoone, kus hoitakse skulptuure; **pinakoteek** – ruum v hoone, kus hoitakse pilte

³**hetäär** – haritud ja sotsiaalselt tunnustatud prostituut, ülalpeetav naine Vana-Kreekas; hetäärid olid vallalised naised, kes oma ilu ja haritusega teenisid elatist meeste ahvatlemisega; sama elukutse esindajate kohta on hiljem kasutatud ka sõnu *poolilmadaam*, *kurtisaan*

⁴**Diogenes Sinopest** (u 412 – 323) – küünikute koolkonna filosoof, kes elas legendi järgi vaadis, oli äärmiselt vähenõudlik

⁵**saatür** – kitse pea ja sabaga kiimaline olend vanakreeka mütoloogias; Praxitelesel teravate kõrvadega ilus nooruk

MÕTLE VÕI UURI JÄRELE!

1. Oletame, et Phryne sündis a 370 eKr. Mitu aastat tagasi ta sündis?
2. Phryne oli elukutseline hetäär. Mida see tähendab?
3. Phryne olevat soovinud kord end Aleksander Suurega võrrelda. Milles see võrdlus seisnes?
4. Millist taiest Praxiteles oma loomingut tipuks pidas? Kas seda teost saab näha ka tänapäeval?
5. Miks on Praxitelese originaalteostest nii vähe alles?
6. Tänu millele me saame Praxitelese loomingut pea et kogu ulatuses imetleda?
7. Millise juhuse tõttu *Knidose Aphrodite* just knidoslaste omandiks sai?
8. Kadetsejad andsid Phryne kohtusse. Milles teda süüdistati?
9. Millise kavalusega Phryne advokaat oma kliendi päästis?
10. Kas pead Phrynet karismaatiliseks naiseks? Põhjenda!
11. Müncheni glüptoteegis on hoiul palju antiikseid taieeid. Mida sõna *glüptoteek* tähendab?
12. Kus saab Eestis näha kõige kuulsamate antiiskulptuuride koopiad?

KLEOPATRA VII – KUULSAIM PTOLEMAIOSTE DÜNASTIA ESINDAJA

Kleopatra VII. Rooma marmorbüst. Vana Muuseum, Berliin.
Elizabeth Taylor filmis „Kleopatra“ (1963)

Ptolemaios I Soter (tõlkes: päästja) oli Aleksander Suure väepealik. Kui Aleksander 323. a eKr suri, jagasid tema väejuhid suure riigi omavahel. Väejuht Ptolemaiosest sai esmalt Egiptuse satraap e asehaldur. Ta liitis oma valdustega ka Küprose ja Väike-Aasia lõunaranniku. 305. a kuulutas kreeklane Ptolemaios end Egiptuse kuningaks, pannes aluse Ptolemaioste dünastiale. Tema valitsemisajal muudeti Egiptus hellenistlikuks¹ riigiks, mis tähendas seda, et riigikeeleks sai kreeka keel. Ptolemaiused olid Egiptuses võimul üle 300 aasta. Viimase Ptolemaioste soost valitseja Kleopatra VII surm 30. a eKr tõi kaasa dünastia hääbumise.

Kleopatra² VII sündis 69. a eKr Aleksandrias, mis oli Ptolemaioste riigi pealinn. Ta oli kreeklanna, tema emakeel oli kreeka keel. Kleopatra isa oli Ptolemaios XII. Kleopatral oli kaks venda: Ptolemaios XIII ja Ptolemaios XIV ja üks õde. Et võim oma perekonnast välja ei läheks, abiellusid Ptolemaiused tihti omavahel. Nii tuli noorukesel Kleopatral abielluda esmalt ühe, hiljem teise vennaga. Vendadega Kleopatral lapsi ei olnud. Neiu sai juba väga noorelt abielust aru nii: see on poliitiline trikk, et võimule saada ja seal püsida.

Ptolemaios XII suri 51. a eKr. Trooni pärisid tema vanem poeg Ptolemaios XIII ja vanem tütar Kleopatra, kes pandi omavahel paari. Et aga poiss oli alaealine, määrati regendiks e asevalitsejaks Potheinos, kes oli tuntud intrigaan³. Potheinos ässitas alaealise kuninga oma õe vastu üles nii, et kolme aasta pärast puhkes Egiptuses Kleopatra-vastane kodusõda. See oli aeg, mil ka Rooma riigis oli kodusõda: Julius Caesar oli just saavutanud võidu Pompeiuse⁴ üle. Viimane põgenes Egiptusesse. Regent Potheinos otsustas olukorra enda kasuks pöörata. Ta teeskles, et soovib Pompeiust toetada, ja määras viimasele kohtumise – Pompeius tapeti (tal raiuti pea otsast). Kui Pompeiust jälitav Caesar Egiptusesse jõudis, soovis regent temaga kohtuda. Ta pakkus Caesarile kingiks kandikule asetatud Pompeiuse pead. Selline barbaarsus tekitas Caesaris üksnes tülgaust ...

Kleopatra ei palunud Caesarilt audientsi, sest oli veendunud, et mees keeldub. Kuid ka tal oli suurele väepealikule valmis mõeldud kingitus ... Kui mees oli õhtutunnil magama heitmas, teatati talle, et Egiptuse kuninganna palub tal vastu võtta väike kingitus. Tuppa toodi vaip, mille kaks teenrit Caesaril silme ees lahti rullisid. Oh imet!... Vaiba vahelt veeres välja imeilus vähese riietusega naine ... Kleopatra oli siis 22-aastane!

Te ju aimate, head lugejad, keda Caesar nüüd toetama hakkas. Ptolemaios XIII põgenes ja uppus peagi Niiluses, regent hukati. Kleopatrast sai Egiptuse ainuvalitseja, kuigi ametlikult valitses ta koos noorema vennaga, õigemini vend-abikaasa Ptolemaios XIV-ga. Aasta möödudes sünnitas Kleopatra Caesarile poja, kes sai nimeks **Caesarion**. Ema kuulutas pisipoja jumalkuningaks, Isise⁵ pojaks.

Aastatel 46 – 44 elas Kleopatra Caesaril kutsel Rooma linnas. Ta võlus roomlasi sedavõrd, et moodi läks kõik egiptusepärane. Jäljendati Kleopatra riietust, soengut, meiki. Suurmoeks sai püstitada kõikjale obeliske⁶ (Roomas on neid tänaselgi päeval 13). Üks jõukas roomlane püstitas oma maa peale isegi püramiidi, mis siiani ikka veel püsti. Et haritud roomlased rääkisid peale ladina keele ka kreeka keelt, polnud Kleopatral Roomas mingit keelebarjääri – oli ju kreeka keel tema emakeel. Paraku lõppes Kleopatra muretu jõudeelu päeval, mil Julius Caesar 44. a märtsis tapeti. (*Ka sina, mu Brutus!*⁷). Nüüd tuli Kleopatral mõelda oma julgeolekule ...

Marcus Antonius (R. Burton) ja Kleopatra (E. Taylor) filmis „Kleopatra“ (1963)

Caesari tapjad soovisid säilitada vabariiklikku korda, sest Caesarist oli saamas ainuvalitseja. On ju ka meie silmis vabariiklik kord demokraatlikum, sest täidesaatev võim allus senatile, mis ju roomlaste parlament. Vandenõulased uskusid, et Caesaril kõrvaldamisega jääb vabariik alles.

Paraku läks hoopis teisiti ... Algas kodusõda Caesaril pooldajate (*Ocavianus, Antonius*) ja vastaste (*Brutus, Cassius*) vahel. Peale jäid esimesed. See tähendas peatset vabariigi hukku ja ainuvalitsuse (keisririigi) algust.

Pole teada, kas Kleopatra Marcus Antoniusiga ka Roomas kohtus. Kui, siis väga põgusalt. Oli ju kuulus väepealik pidevalt pealinnast kaugel ... Võitnud 42. a eKr Caesaril tapjaid, sai noorest

Octavianusest Rooma riigi lääneosa valitseja, tema vanem sõber Marcus Antonius jäi vastutajaks idaproovintside eest. Pealegi oli Antonius abielus Octavianuse õe Octaviaga ... Kuidas küll võis juhtuda, et 29-aastaselt Kleopatral õnnestus 42-aastaselt Antoniust võrgutada!? ... Kõik viitab sellele, et tegemist oli nühuga, mille kohta prantslased ütlevad *coup de foudre*⁸. Antoniuse ja Kleopatra armuloost on saanud legend, mis on inspireerinud kunstnikke, heliloojaid, kirja- ja filmimehi. Octavianus saatis Antoniusele rohkeid kirju, et sõpra korrale kutsuda, kuid asjatult. Mida aeg edasi, seda kirglikumalt Antonius Kleopatrat armastas. Aastal 36 eKr nad abiellusid. Antonius nimetati jumal Dionysos-Osirise⁹ maiseks kehastuseks, Kleopatrat sai jumalatar Isis. ... Möödusid aastad. Kleopatra sünnitas Marcus Antoniusele kolm last.

Guido Cagnacci. Kleopatra surm. Kunstiajaloo Muuseum. Viin

Vastasseis kahe suurmehe, Antoniuse ja Octavianuse vahel kulmineerus Aksiioni merelahingus aastal 31. eKr. Selles saatuslikus lahingus sai Antoniuse ja Kleopatra ühendatud laevastik lüüa. Jõudnud Aleksandriasse, tappis Antonius enese (kukutas end oma mõõga otsa). Kleopatra mõistis, et Egiptuse troon on talle ja ta lastele kadunud. Et mitte lasta ennast Octavianusel uhkes võidurongkäigus Rooma viia, lasi ta end mürkmaol salvata. Nüüd oli juba aasta 30 eKr. ... Egiptuse riik liideti Rooma riigiga.

Octavianusest sai peagi **keiser Augustus** (tõlkes: *üllas*), Kleopatra ja Caesari poja lasi ta hukata, Antoniuse ja Kleopatra lapsed kasvas üles suuremeelne Octavia – Antoniuse eelmine abikaasa ja keisri õde. Vähesed kahtlevad Antoniuse siirates tunnetes Kleopatra vastu. See siiras armastus kestis 10 aastat. Kas aga Kleopatra vastas vaprale sõjamehele samaga? Mida arvad sina, hea lugeja?

¹ **hellenism** (sõnast 'hellēn' kreeklane) – kreekapärasus kreeklaste (makedoonlaste) poolt vallutatud aladel; kreeka kultuuri segunemine vallutatud maade kultuuriga

² **Kleopatra** – tõlkes: isa kaudu kuulus

³ **intrigaan** – intriigide sepitseja; **intriiig** – salasepitsus

⁴ **Pompeius** (106-48 eKr) – Rooma riigimees ning andekas väepealik; püüdis takistada Caesari pürgimist ainuvõimule, kuid sai viimaselt 48. a. lõplikult lüüa; lootes leida kaitset Egiptuses, mõrvati Ptolemaios XIII käsul

⁵ **Isis** – algselt Egiptuse lehmapealine emajumal, kõiksuse- ja taevajumalanna; Ptolemaioste ajal samastati Demeteri jt jumalatega

⁶ **obelisk** – ülalt ahenev neljakandiline kivisammas

⁷ **Brutus** (85– 42 eKr) – Rooma riigimees, kes võlgnes kogu oma karjääri Caesarile; senatis peeti teda Caesari lemmikuks, kuid ta ühines Caesari tapjatega; surma eel jõudnud Caesar hüüda: *Ka sina, mu Brutus!*

⁸ **coup de foudre** – (pr. k.: *pikselööök*) armastus esimesest silmapilgust

⁹ **Dionysos-Osiris** – Dionysos oli kreeklaste veinijumal ja Osiris oli egiptlaste surnutejumal, Isise abikaasa

MÕTLE VÕI UURI JÄRELE!

1. Mis rahvusest oli Kleopatra? Milline keel oli tema emakeel?
2. Millise dünastiat esindas Kleopatra? Kes pani sellele dünastiale aluse?
3. Milline linn oli Kleopatra ajal Egiptuse pealinn? Milline linn on Egiptuse pealinn praegu?
4. Mis asjaoludel sattus Julius Caesar Egiptusesse?
5. Kuidas leidis aset Kleopatra ja Julius Caesari esimene kohtumine?
6. Kleopatra elas kaks aastat Roomas. Miks ta Roomast kiiresti lahkus?
7. Milline mõju oli Kleopatra külaskäigul roomlastele?
8. Mida arvata Caesari tapjatega ühinenud Brutusest?
9. Prantsuse keeles öeldakse, et Antoniust tabas Kleopatraga kohtudes *coup de foudre*. Mida see tähendab?
10. Millised põhjused võisid olla Kleopatral Antoniuse võrgutamiseks?
11. Miks Kleopatra valis vabaturma?
12. Mis sai Octavianusest?

AKVITAANIA ALIÉNOR – TRUBADUURI LAPSELAPS (ing. k. *ELEANOR*, saksa k. *ELEONORE*)

Joos van Cleve. Akvitaania Aliénor. Kunstiajaloo Muuseum, Viin

Esmalt meenutame, et Akvitaania tasandik paikneb Edela-Prantsusmaal Biskaia lahe¹ ja Keskmassiivi² vahelisel territooriumil. Selle regiooni suurim metropol on Bordeaux, suurim jõgi *la Garonne*. Keskajal oli Akvitaania iseseisev hertsogriik, mis hõlmas ka Poitou' krahvkonna ja Gascogne'i hertsogkonna. Siin, Akvitaanias, nägi 1122. a ilmavalgust meie kangelanna – Akvitaania hertsogi Guillaume X tütar **Aliénor**.

Meenutame veel, et keskajal öeldi Põhja-Prantsusmaal kõneldava prantsuse keele kohta *la langue d'oïl* ja lõunapool kõneldava keele kohta *la langue d'oc*. Mõlema sõna tänapäevane vastetus on „oui“ (jah). Aliénori emakeel oli *la langue d'oc*. Tütarlapse isapoolne vanaisa oli ajastu kuulsamaid poeete – **Guillaume IX le Troubadour**. Tegusõna *trouver* (*leidma*) on lõunaprantsuse murdes *trobar*, mistõttu värsside ja viiside leiutaja e rändlaulik oligi põhjapool *trouvère* (*truväär*), ja lõunas *troubadour* (*trubaduur*).

Akvitaania Aliénor jahil. Seinamaal Püha Rodogunde'i kabelis, Chinon (Loire'i org)

Akvitaania hertsogi õukonnas peeti lugu kaunitest kunstidest, kirjandusest ja headest kommetest. Ladina keele tundmine oli hädavajalik, sest see võimaldas lugeda antiikautoreid originaalis. Peale selle õppis noor hertsoginna ka muusikat ja laulmist. Ta oli väga hea ratsutaja ja käis tihti jahil. Aliénor sai just neljateistkümneseks, kui isa suri. Üleöö sai tütarlapsest suure hertsogiriigi pärija. Prantsusmaa kuningas soovis kibekähku oma alaealise poja, tulevase Louis VII, noore hertsoginnaga paari panna, et niiviisi oma riigipiiri kaugemale nihutada. 25. juulil 1137 pandigi Aliénor ja tulevane Louis VII Bordeaux' katedraalis paari. Tseremoonia jätkus 8. augustil Poitiers's, kus Louis'le omistati Akvitaania hertsogi tiitel. Mõne päeva pärast suri valitsev kuningas ja nüüd sai Aliénorist juba ametlikult Prantsusmaa kuninganna. Lootus, et ehk hakkavad vastsed abikaasad teineteist armastama, ei täitunud. Aliénorile tundus, et tema seaduslik abikaasa on hädavares, tema õukond tüütu ning vanamoeline. Kuninga sugulastele näis Aléonor edeva ja frivoolsena³. Naine ostis kalleid vaipu, ehteid!... Trubaduureid, keda Aliénor siia esinema kutsus, esitasid imeliku sisuga laule ning flirtisid avalikult kuningannaga! Noorpaari ebaklapp torkas kõigile silma. Sündis küll tütar, veel teinegi, kuid suhted ei paranenud. Kui Louis VII otsustas 2. ristisõjas osaleda, tahtis Aliénor suure innuga kaasa minna. (Ehk soovis ta lihtsalt õukonnast vabaneda?) Millegipärast võttis ta pikale reisile kaasa mitmeid kaasmaalasi, ka trubaduure. Kevadel 1148 tegi prantslaste väeüksus kümnapäevase peatuse Antiookias⁴, kus Aliénori võõrustas tema lihane onu **Raymond de Poitiers**, kes oli daamist vaid 7 aastat vanem. Nüüd ei tahtnud Aliénor oma seaduslikust abikaasast enam kuuldagi. Kuninga lähikonnas peksti keelt, et kuninganna ja tema onu suhted olevat liialt lähedased. Prantslasest kroonikakirjutaja mainib ühemõtteliselt, et *kuninganna käitus pigem kui vallaline plika*.

Aliénor pöördus peale vahejuhtumit Antiookias oma päriskoju Akvitaaniasse. Kirjas Rooma paavstile palus ta oma abielu tühistada, sest Louis VII olevat tema veresugulane. Paavsti jaatav kiri

kannab kuupäeva 21.03.1152. Niisiis oli Aliénor kolmekümneselt jälle vaba ja Akvitaania polnud enam Prantsuse kuninga domeen⁵.

Olukorda kasutas ära noor Anjou krahv **Henri Plantagenêt**⁶, kes oli Aliénorist 11 aastat noorem. Krahvist sai juba kaheksa kuu pärast Aliénori mees ja Akvitaania hertsog. Kuid see polnud veel kõik! 19.12.1154 kroonis Canterbury piiskop noorpaari Westminsteri kloostrikirikus **Inglismaa kuningaks ja kuningannaks**. Oli ju noormehe ema Mathilde Inglismaa kuninga Henri (Henry) I tütar, Guillaume (William) Vallutaja lapselaps. On ütlematagi selge, et pulmade järel läksid nii Aliénori, kuid ka Henri maavaldused mandril Inglise krooni alla. Kas mitte siit ei tule otsida Saja-aastase sõja otseseid põhjuseid?

Katharine Hepburn (Aliénor) ja Peter O'Toole (Henri) filmis „Lõvi talvel“ (1968)

Kui Aliénor polnud truu oma esimesele mehele, polnud tema teine mees truu talle. Aliénor sünnitas Henry II-le kaheksa last, kuid mehel oli ka sohilapsi. Aliénor kasvas neid koos oma lastega, hiljem püüdis leida ka neile koha päikese all. Aliénori lemmikpojaks sai **Richard** (*Richard Lõvisõda*). Ema armastas poega sedavõrd, et kui too täiskasvanuna 1173. a isa vastu mässu tõstis, läks ema poja poolele üle. Peretüli kulmineerus Aliénori pikaajalise vangistamisega.

Kui Richard Lõvisõda 1189. a Inglismaa kuningaks krooniti, sai emast nutikas regent. Oli ju see rüütlist kuningas pidevalt reisidel, küll Pühal Maal (*3. ristisõda*), küll oma valdustes Lääne-Prantsusmaal. Kui poeg Pühalt Maalt koju tulles sakslaste kätte vangi langes, korjas Aliénor kiiruga kokku hiigelsumma, et lemmikpoeg vangistajatelt tagasi osta.

Kui Richard Lõvisõda aprillis 1199 hukkus, sai kuningaks Aliénori teine poeg **Jean Sans Terre** (John Maata). Nüüd läbis eakas Aliénor kõik tähtsamad paigad Inglismaal, kuid ka Lääne-Prantsusmaal, et kohalikud parunid uuele kuningale ikka ausalt truudust vannuksid (oli ju Inglise troonile mitmeid pretendente).

Romaani stiilis Fontevraud' klooster, Aliénori viimane kodu. Loire'i org, Prantsusmaa Aliénori ja Henri (Henry) II hauamonumendid Fontevraud' kloostrikirikus

Oma elu viimased neli aastat veetis Aliénor **Fontevraud'** kloostris. Tema eluniit katkeski seal 31. märtsil 1204. Väarikas daam oli siis 82 aastat vana. Tema matmispaik vastrestaureeritud romaani stiilis kloostrikirikus avati möödunud aastal taas neile, kes huvituvad ajaloost, kuid ka arhitektuurist. Aliénor lebab oma teise abikaasa Henri (Henry) kõrval. Kuigi nende maine kooselu polnud roosiline, Aliénori lohutuseks puhkavad tema juures ka lemmiklapse Richard Lõvisüdame maised jäänused. Koolijuht külastas Fontevraud' kloostrit 28. juunil 2012.

¹ **Biskaia laht** – pr. k. le golfe de Gascogne

² **Keskmassiiv** (*le Massif Central*) – mäestikuala Prantsusmaa kesk- ka lõunaosas

³ **frivoalne** – kergemeelne, nilbe

⁴ **Antiookia** – tänapäeval Türgi linn Antakya; antiikajal oli Antiookia suurlinn, tähtis sadam; keskajal oli vahelduva eduga kord kristlaste, kord moslemite käes

⁵ **domeen** – maavaldus, valdus

⁶ **Plantagenêt sõnadest: planter** – istutama; **le genêt** – leetpõõsas; Anjou krahvide vappi kaunistas leetpõõsa oks

MÕTLE VÕI UURI JÄRELE!

1. Kes on trubaduur? Kust see sõna pärineb?
2. Akvitaania hertsogriik paiknes samas, kus praegu paikneb Akvitaania tasandik. Kus siis?
3. Milline keel oli Aliénori emakeel? Kas seda keelt mõisteti ka Pariisis?
4. Miks Prantsusmaa kuningas oma poja ja Aliénori pulmadega kiirustas?
5. Miks polnud Aliénori esimene abielu õnnelik?
6. Mida prantsuse õukonnas Aliénorile ette heideti?
7. Miks soovis Aliénor koos mehega 2. ristsõjas osaleda?
8. Prantsuse vägede peatus Antiookias sai Aliénori elus pöördeliseks. Mis seal juhtus?
9. Rooma paavst tühistas Aliénori ja Louis VII abielu. Mis sai nüüd Akvitaaniast?
10. Kellega Aliénor õige pea pärast esimese abielu tühistamist abiellus ja kelleks sai tema uus mees 1154. aastal?
11. Kas Aliénori teine abielu oli õnnestunud kui esimene? Põhjenda!
12. Millise poliitilise kaose Lääne-Euroopas tõi kaasa Aliénori teine abielu? Milleni see kaos hiljem viis?
13. Kas Aliénor oli hea ema? Millist oma lastest ta enim armastas?

LUCREZIA BORGIA [bordža] – EHTNE *FEMME FATALE*¹

Bartolomeo Veneto. Lucrezia Borgia Florana. Kunstimuuseum, Nîmes
Holliday Grainger (Lucrezia Borgia) filmis „Perekond Borgia“ (2011)

Lucrezia isa oli Rooma paavst **Aleksander VI**. Kui Lucrezia 1480. a ilmavalgust nägi, polnud ta isa veel paavst, vaid kardinal. Mehe õige nimi oli **Rodrigo Borja** [borha] ja ta oli rahvuselt hispaanlane. Rooma sattus ta oma ema venna, paavst Calixtus III kutsel. Siin hakkas ta oma nime itaaliapäraselt kirjutama ja hääldama: Borgia [bordža]. Selles perekonnas valitses deviis² *Eesmärk pühitseb abinõu*. Euroopa ajaloost on raske Lucrezia isast suuremat korruptanti³ leida. Katoliku preestrina pidanuks ta elama kasinat ja tagasihoidlikku elu. Rodrigo oli aga liiderlikkuse võrdkuju. Preestriks pühitsemise hetkel oli ta juba nelja lapse isa. Osavast kirikumehest sai peagi piiskop, siis kardinal, lõpuks paavst. Polnud saladus, et paavstiks saamiseks ostis ta valijamehed üles. Aleksander VI ajal sai erilise hoo sisse indulgentsidega⁴ kauplemine. Indulgentsikiri oli patukustutuskiri, mida sai raha eest kirikult osta. Osta sai nii sooritatud kui ka veel sooritamata patu kustutamise pabereid. Paavst Aleksander VI ajas seesuguste „aktsiatega“ kokku tohutu varanduse. See on üks mustemaid plekke roomakatoliku kiriku ajaloos.

Lucrezia ema oli Rooma kurtisaan⁵ Vannozza Cattanei, kes ei piirdunud ühe kallimaga. (Naisel olid suhted mitte üksnes paavstiga, vaid ka mitme kardinaliga.) Sündsuse mõttes pandi Vannozza mehele, sest naisel tuli liikuda ka kõrgilmas, kuid emanda tegelik elu oli roomlastele *secret de polichinelle*⁶.

Lucrezia oli juba lapsena kiindunud oma venda Cesaresses. Kaht nägusat last nähti ikka ja alati koos. Mõlemasse lapsesse oli kiindunud ka laste isa.

Rodrigo Borgia sai paavst Aleksander VI 1492. a, kui Lucrezia oli 12 aastat vana. Peagi levisid imelikud kuuldused: ilus Lucrezia veetvat öid isa või vennaga või siis mõlemaga koos. **Cesare Borgia** ägestus alati, kui Lucrezia võõrastega paavstilossi koridorides vestles. Ka isale oli tütre võõrastega flirtimine vastumeelt. Kui neiu tabati kord teener Perottoga kardinate taga suudlemas, olid nii Lucrezia isa kui ka vend endast täiesti väljas. Möödus nädal, siis teine. Kogu paavstiloss nägi, et Lucrezia on rase. Cesare, kohanud koridoris Perottot, kargas noormehele rusikatega kallale.

Perotto jooksis paavsti kabinetti kaitset otsima. Püha isa võttis nooruki kaitsvasse embusesse, kuid just nüüd tegi Cesare saatusliku mõõgatorke ja paavsti rüü värvus punaseks.... Perotto laip leiti mõne päev hiljem Tiberi jõest.

Dante Gabriel Rossetti. *Perekond Borgia*. Tate gallery, London
Altobello Melone. *Cesare Borgia*. Accademia Carrara

Lucrezia raseduse kohta anti paavsti kantseleis välja paber, kus oli kirjas, et süütu neiu rasestus pühast vaimust. Roomas levisid kõiksugu jutud ja anekdoodid. Seintele kirjutati naljakaid epitaafe⁷ juhuks, kui Lucrezia kunagi sureb: *Siin puhkab paavst Aleksandri tütar, abikaasa, ühtlasi ka minia*. Et kuuldusi vaigistada, saadeti Lucrezia raseduse lõpuni ühte kloostrisse, kus ta töi ilmale poja. Poiss sai nimeks **Giovanni Borgia**, kuid ka kaks tunnistust. Ühel paberil oli lapse isaks märgitud Lucrezia vend Cesare ja teisel oli kirjas, et lapse isa on paavst Aleksander VI. Ajaloolased kalduvad arvama, et lapse isa oli õnnetu Perotto.

Isa ja vend arvasid, et parim lahendus oleks 14-aastane noor ema kohe peale sünnitamist mehele panna. Valik langes Milano noorele hertsogile **Giovanni Sforzale**. Kaasavaraks anti Lucreziale 31 000 tukatit⁸. Vatikani paavstilossis peeti uhked pulmad ja noorpaar asus elama Pesarosse. Kui noorpaar mõne aja möödudes Roomat külastas, äratas Lucrezia öösel oma mehe ja soovitas tal põgeneda, sest isa ja vend tahtvat teda tappa. Oli see nii või Lucrezia luiskas, seda ei tea keegi. Hertsog põgeneski. Kuid poliitiline olukord Itaalias väikeriikides oli tõepoolest muutunud ning paavstiriigi huvid ühes sellega. Peagi Lucrezia abielu lahutati. Te ehk küsite, kuidas oli tol ajal võimalik abielu lahutada? Vastus on lihtne: Seda sai teha Rooma paavst kui jumala asemik maa peal.

21. juulil 1498 pandi Lucrezia ühes Napoli kirikus paari Aragoni Alfonsoga, kes oli pruudist aasta noorem (17-aastane). Küllap oli paavst Aleksander VI-l nüüd kasulik Hispaania kuningakojaga häid suhteid luua. Noorpaar asub elama Rooma.

Möödus aasta. Ööl vastu 3. augustit 1499 põgenes Alfonso Roomast Napolisse, kus väitis, et teda tahetud tappa. Rase Lucrezia naasis venna ja isa kaitsva tiiva alla. Novembris sünnitas ta poja, kes sai nimeks Rodrigo. Paavst nõudis, et Alfonso pöörduks Rooma tagasi. Too tuligi, kuid ühel

hämäral õhtul ründasid teda Peetri kiriku esisel väljakul tundmatud. Haavatud noormees kanti paavstilossi. Kord sosistas Cesare Alfonsole kõrva järgmised sõnad: „Ebaõnnestunud einele järgneb peagi õnnestunud õhtusöök!“ Ähvardus jõudis paavstini, kes lausus: „Kui Cesare tahab oma õmmeest karistada, on viimane kindlasti selle ära teeninud!“

Ühel õhtul, meelitas vend Lucrezia magamistoast välja, Cesare mehed tungisid sisse ja mõrvasid Alfonso. Paavsti kantsleile väljastas teate: „Tabati paavsti mõrva kavatsenud jõugu pealik. Meetmed on tarvitusele võetud.“

20-aastane Lucrezia oli taas vallaline, kuid mitte kauaks. Isal ja vennal olid uued plaanid: Lucrezia meheks valiti Ferrara hersog **Alfonso I d'Este**, kes oli Lucreziast neli aastat vanem ning juba abielus olnud. Ka vend Cesare abiellus. Tema naiseks sai Navarra kuninga õde Charlotte d'Albret, kes sünnitas talle tütre. Peale selle lapse oli Cesarel veel 11 sohilast. Paavst Aleksander VI suri 18. augustil 1503. Cesare lootis, et uuest paavstist saab tema toetaja, kuid Pius III oli paavst vaid ühe kuu. Järgmine paavst Julius II oli Borgia perekonna surmavaenlane.

Lucrezia oli lõpuks isa ja venna ikkest vaba. Ferrarast kaugemal ta enam ei käinud. Arvatakse ka, et seda ei lubanud tema uus mees. D'Estede kodus oli meeldiv õukond, Lucrezia toetas kunstnikke, poeete. Kohe peale Ferrarasse kolimist võttis ta enda juurde ka esmasündinu Giovanni, keda kasvas kui nooremat venda. Lucrezia kinkis oma kolmandale mehele kuus last. Ta suri seitsmenda lapse sünnitamisel 21. juunil 1519 koos vastsündinud tütreaga.

Lucrezia Borgia on hinnatud mitmeti. Omal ajal peeti teda frivoolseks⁹ naiseks, ajastu liiderlikkuse etaloniks. Viimasel ajal on hakatud temasse leebemalt suhtuma. Paljud ajaloolased peavad tema isa ja venda kaabakateks ja Lucreziat mõlema ohvriks. Victor Hugo on talle pühendanud näidendi, Gaetano Donizetti ooperi, tema tormilisest noorusest on vändatud filme. Üks on kindel: kui küsitakse, kelle kohta sobiks öelda *femme fatale*, võite eksimatult vastata – Lucrezia Borgia!

Renée Fleming ja Michael Fabiano Gaetano Donizetti ooperis „Lucrezia Borgia“ (Washingtoni Rahvusooper)

¹ **femme fatale** – pr. k. saatuslik naine, vastupandamatu naine

² **deviis** – juhtlause, lipukiri

³ **korruptant** – äraostetav, kõlbeliselt laostunud ametnik

⁴ **indulgents** – roomakatoliku kirikus patukaristuse amnestia, patu tühistamine

⁵ **kurtisaan** – kõrgseltskonnas liikuv kergete elukommetega naine; poolilmadaam

⁶ **secret de polichinelle** – saladus, mida kõik teavad (*polichinelle* on marionetteatri tegelane)

⁷ **epitaaf** – hauakiri, kellegi mälestuseks kirjutatud salmike

⁸ **tukat** – algselt Veneetsia kuldmünt (sõnast hertsog 'duca')

⁹ **frivoolne** – kergemeelne, nilbe

MÕTLE VÕI UURI JÄRELE!

1. Kelle kohta prantslased ütlevad *femme fatale*?
2. Kuidas võib iseloomustada paavst Aleksander VI-t?
3. Mis on indulgentsikiri? Kuidas suhtud neisse sina?
5. Mida võib Lucrezia vanematele ette heita?
6. Kas Lucrezial oli võimalik pealesunnitud abieludest keelduda? Miks?
7. Mis sai Lucrezia esimesest lapsest?
8. Keda võib pidada Lucretia saatuse suurimaks kujundajaks, isa, ema või venda?
9. Kas tänapäeval saab kedagi abielluma sundida? Miks?
10. Kelle kohta veel võiks öelda *femme fatale*?
11. Kelle kohta veel võiks öelda *ehtne Borgia*?

DIANE DE POITIERS [dian dö puatjee] – AJASTU ILU ETALON¹

Tundmatu autor. Diane de Poitiers Sabina Poppeana². Kunstimuuseum, Genf

Diane de Poitiers'i ei ole mingit seost Lääne-Prantsusmaal paikneva Poitiers' linnaga. Musikaalse nime päris ta oma vanematelt. Diane sündis 3. septembril 1499 hoopis Kagu-Prantsusmaa väikelinnas nimega Saint-Vallier-sur-Rhône. Tema vanemad olid tavalised provintsiaadlikud. Diane'i isa Jean de Poitiers oli vikont³. Vanemad andsid oma ainsale lapsele nii hea kasvatuse ja hariduse, kui oskasid. Kui Diane sai 15-aastaseks, hakati talle abikaasat otsima. Nagu aadlipereades ikka, läksid käiku tutvused. Peigmeheks valiti lehestunud **Louis de Brézé**, kes oli pruudist küll 36

aastat vanem, kuid kelle soontes voolas kuninglikku verd. (Mees oli kuningas Charles VII ühe sohilapse poeg.) Kui Diane oli abielludes 15-aastane oli tema mees juba 51 aastat vana.

Meie kangelanna olekski jäänud tundmatuks provintsidaamiks, kui tema isal Jean de Poitiers'1 poleks 1514. a tulnud pähe end Lõuna-Prantsusmaal puhkenud mässuga siduda. Mees arreteeriti ja mõisteti pikema jututa surma. Diane anus abikaasat, et too oma sugulaselt, kuningas François I-lt audientsi paluks.

Kui kuningas Diane'i nägi, palus ta kaunitaril esmalt silmad kuivaks pühkida, ja kuulnud, mida temalt palutakse, lausus andestavad sõnad: „Nii kauni olevuse sigitanud mees ei saa olla üdini paheline!“ See Diane'i aadressil lausutud kompliment sai kohe tuule tiibadesse (kuninga sõnu võeti õukonnas aksioomina⁴). Vastutasuks soovis kuningas Diane'i iga päev õukonnas näha. Ametlikult määrati kaunitar kuninga ema seltsidaamiks. Keelduda ei saanud. Et Diane' i tülkast abikaasast lahti saada, määras kuningas ta kõrgele ametipostile Normandias.

Jean Goujon. Diana hirvega (Diane de Poitiers Dianana). Louvre

Õukonnas ei jõutud Diane'i voorusi ära kiita. Eriliselt kiindus daamisse kuninga ema ja kuninga teine poeg, 6-aastane Henri, kes korrutas tüütuseni: *Comme elle est jolie!*⁵

Järgmisel aastal langes François I Pavia lahingus⁶ vangi ja tema kolmel pojalt tuli isa vabastamise hüvituseks pantvangidena välismaale suunduda. Ka 7-aastaseks saanud Henri asus teele, kuid ta anus Diane'ilt hüvastijätusuudlust. Poiss lisas, et tagastab suudluse, kui koju tagasi jõuab ...

Möödus 4 aastat. Kui Henri oma isa õukonda tagasi jõudis, oli ta juba 11-aastane poiss. Nähes Diane'i, lausus ta: „Proua, ma soovin teile tagastada midagi, millest olen unistanud neli aastat.“ Diane lubaski poisil end põsele suudelda.

1531. a suri Diane'i abikaasa Louis de Brézé. Leina märgiks kandis Diane üksnes musta ja valget ega tunnistanud enam oma tualettide valikul muid värve kuni oma surmani. Peagi suri kuninga vanim poeg ja Henrist sai üleöö dofään⁷. Isa määras noormehe pealekäimisel talle abiõpetajaks Diane'i. Millal nad lähedaseks said, ei tea keegi. Nad olid kogu aeg koos. Esmalt varjati intiimsust, kuid nagu juba roomlased väitsid, ei saavat nohu ja armastust väga kaua varjata. Noore õpilase ja temast 20 aastat vanema kasvataja vahekorra teadis peagi kogu Euroopa. Neid imetleti, kadestati, neist räägiti kuulujutte.

Jean Clouet. François I de Valois. Louvre, Pariis
François Clouet. Henri II de Valois. Louvre, Pariis

François I suri 31. märtsil 1547. Alates sellest päevast oli Diane de Poitiers kuninga **Henri II de Valois'** kõige lähedasem inimene. Ta oli 48 aastat vana, kuid tema ilu ei olnud närbunud. Kõik, kes temaga kohtusid, pidasid teda 25 aastaseks, kõige enam pakuti 30-31 aastat. Kuid Diane mõistis paremini kui Henri, et mees pidi abielluma, sest riik vajab troonipärijat. Selline on juba kuningate saatus! Väarikas pruut leiti Firenzest. Selleks oli sealse suurvürstide tütar **Caterina de' Medici**. Sellise välimuse ning iseloomuga naine võis küll saada kuningannaks, kuid eales ei saanud temast võistlejat Diane'ile.

François Clouet. Suplev daam (Diane de Poitiers). Rahvusgalerii, Washington
François Clouet. Caterina de' Medici portree. Louvre, Pariis

Caterina de' Medicil tuli leppida kuninga tahtega: mees elas Diane'iga, aeg-ajalt külastas ta kuninganna kambrit. Nii sündisid kuninga lapsed. (Caterina tõi ilmale kümme last, neist kolm surid varakult.) Laste kasvatajaks määras kuningas Diane de Poitiers.

Diane ei olnud üksnes kuninga elukaaslane, ta oli ka kuninga mitteametlik peaminister. Kuningas tegi kõik tähtsad otsused alles siis, kui oli Diane'iga probleemi põhjalikult läbi arutanud. Vastutasuks sai Diane kuningalt kingiks mitte üksnes ehteid ja uhkeid tualette, vaid ka imelise suvekodu – **Chenonceau lossi**. Nii möödusid aastad.

30. juunil 1559 a. turniir Saint-Antoine'i tänaval Pariisis

30. juunil 1559 toimus Pariisis suur pidu: kuningas ise osales turniiril⁸! Tribüünil istus aukohal Diane de Poitiers, kuninganna koht oli tagapool. Henri II vastaseks selles ülipopulaarses mängus oli kuningliku kaardiväe kapten **Gabriel de Montgomery**. Kui kuningas sadulasse istus, viipas ta Diane'ile käega, daam lehvitab taskurätiga vastu ... Algas turniir, kõik pidasid hinge kinni. Kes kahest mehest teise esimesena sadulast maha saab? Hobused juba galopeerisid! ... Äkki kostus kohutav ragin. Üks raudrüüs võistleja kukkus hobuse seljast maha. Diane karjatas! ... See oli kuningas! ... Haavatu toimetati kiiresti lossi. Oli juhtunud midagi hirmsat: vastase piigi ots läbistas kuninga kiivri silmaava ja torkas kuningal silma peast. ... Mees elas agoonias⁹ veel kümme päeva, siis suri Diane'i käte vahel.

Chenonceau loss (Henri II kingitus Diane de Poitiers'le)
Lana Turner (Diane) ja Roger Moore (Henri II) filmis „Diane“

Caterina ei läbenud kuninga matusteni oodata. Oli ju nüüdsest tema valitseja ja käsutaja. Ta palus Diane'il juba samal päeval kõik kuninga kingitud ehted talle üle anda ja lisas: „Chenonceau lossis teil vist isiklikke asju pole. Soovi korral võite end sisse seada Chaumont'is!“

Diane ei võtnud kuninganna pakkumist vastu. Ta suundus samal päeval abikaasa pärandatud Anet' maalossi, kus elas tagasitõmbunult veel seitse aastat. Diane de Poitiers suri 20. aprillil 1566. Ta oli siis 67-aastane.

¹ **etalon** – siin: võrdkuju, näidis

² **Sabina Poppea** – keiser Nero teine abikaasa, ajastu ilu etalon; Nero surmas ta vihahoos jalahoobiga, seejärel kuulutas jumaluseks

³ **vikont** – krahvi ja paruni vahepealne aadlitiitel

⁴ **aksioom** – endastmõistetav tõde, mis ei vaja tõestamist

⁵ *Comme elle est jolie!* – Kui ilus ta küll on!

⁶ **Pavia lahing** – 1515. a. sai Prantsuse armee Pavia all Püha Rooma riigi keisri Karl V armeelt lüüa; kuningas andis alla ja ta vangistati; lunaraha väljamaksmiseni pidid tema pojad viibima Karl V järelevalve all

⁷ **dofään** – Prantsuse troonipärija tiitel (Dauphiné maakonna järgi)

⁸ **turniir** – *siin*: rüütlite võitlusmäng; võitjaks kuulutati see, kes vastase piigi või odaga sadulast maha lükkas; tavakohaselt kandsid võitlejad raudrüüd ja kiivrit

⁹ **agoonia** – surmaheitlus

MÕTLE VÕI UURI JÄRELE!

1. Kas Diane de Poitiers oli *femme fatale*? Põhjenda.
2. Mis asjaoludel sattus Diane François I õukonda?
4. Kas saab Diane de Poitiers'd saab võrrelda hetäär Phrynega? Põhjenda.
5. Mis sind Diane'i ja Henri II armuloos kõige enam üllatab?
6. Ehk ei sundinud Diane Henri'd vallaliseks jääma?
7. Mida arvad Caterina de' Medicist? Mõistad sa tema käitumist Henri II surmapäeval hukka?
8. Kuidas peeti kesk- ja renessansiajal turniire?
9. Millist Loire'i oru lossi seostad Diane de Poitiers'ga? Mis seda lossi teistest lossidest eristab?
10. Diane'i ja Henri II suhet peetakse tõeliseks armastuseks. Nimeta teisi kuulsaid armastajapaare kas ajaloost või kirjandusest.

COCO CHANEL – SUURIM MOEREFORMAATOR

Esmalt õpime ära sõnapaari *la *Haute Couture*¹, mis meie keeles tähendab kõrgmoodi. Teine sõnapaar *le grand couturier* osutab kõrgmoodi viljelevale disainerile, moemaja kunstilisele juhile. Loomulikult tuleks Coco Chaneli puhul kasutada selle nimisõna naissoo vormi: *la couturière* (õmblejanna). See aga kõlab nii elegantse daami puhul liiga argiselt. Ilmselt oleks tema ameti kohta kõige sobilikum öelda *moekunstnik, moedisainer*.

Coco Chaneli eluloo kohta on vähe tõepärast teavet, kuna daam ise armastas luisata ja oma lapse- ning nooruspõlve huvitavamaks teha. Kindel on üks: isikutunnistusel ja passis oli tema nimi **Gabrielle Chanel**, kelle sünniaeg oli 19.08.1883 ja -koht Saumur (*väikelinn Loire'i orus*). Kuna rändkaupmehest isa armastas oma pisitütart väga, kutsunud ta plikatirtsu eesnime asemel Cocoks

(lastekeeles 'munake'; *mon petit coco* – minu lemmik). Ka seda võib pidada luiskelooks, sest „armastav“ isa hülgas oma viis last, kui tulevane moediiva oli 12-aastane. (Laste ema suri tiisikusse mõni aasta varem.) Kolm alaealist tüdrukut paigutati kinnisesse kloostrikooli, kus neile õpetati kõiksugu näputööd. Kaks poissi saadeti maale abitööliseks. Seda, et Gabrielle'il niidi ja nõela käsitsemine teistest paremini välja tuli, märkasid nunnadest kasvatajad varakult. Hiljem rääkis väärikas moelooja surmtõsiselt, et uue riietusmaneeeri ideelise aluse saanud ta nunnade karmidest kleitidest: nunnad ei kandnud korsetti ehk nõörpihikut ja nii otsustas Coco Chanel vabastada kõik naised sellest piinavast riietusesemest. (Coco-sugusel saledal daamil oli sellest muidugi kergem loobuda kui paljudel teistel.)

Kui Gabrielle sai 18-aastseks, suunati ta õppeasustusse *Institut Notre-Dame de Moulins*². Kõlavast nimest hoolimata oli tegu tavalise õmbluskooliga. 1903. a leidis osav tütarlaps väikese tööotsa kohalikus õmblusateljées. 20-aastaselt oli Gabrielle väga ilus ja sale ning mis peamine – ta oskas flirtida. Pole siis ime, et talle pakuti võimalust „esineda“ kohalikus kabarees. Paraku polnud kaunitaril lauluhäält ning etteaste piirdus lihtsalt lavale ilmumise ja edasi-tagasi kõndimisega. Kõik viitab sellele, et hellitusnime *Coco* sai Gabrielle just lõbustuskoha klientidelt, sest tegu oli tõesti n-ö üle linna tüdrukuga. Hellitusnimi kinnistus ja pärast seda ei öelnud talle enam keegi Gabrielle. Cocoks kutsus teda ka rikas Etienne Balsan, kes oli endine ohvitser, ent eelistas sõjaväelase karjääri asemel kasvatada tõuhobuseid. Rikkur kutsus Coco endale külla. Noore daami jaoks oli see esimene kord viibida ehtsas maalossis ja jälgida hipodroomil ratsavõistlusi.

Marie Laurencin. *Coco Chaneli portree*. Musée de l'Orangerie des Tuileries

Just seal kohtas Coco oma esimest suurt armastust – rikast Briti aristokraati Arthur Capeli, keda kõik millegipärast *Boyks* kutsusid. Coco ja Boy suhe kestis kümme aastat. Sellest suhtest räägiti nii mõndagi: ühed väitsid, et Coco vedas meest ninapidi, sest vajab kaupluse avamiseks raha, teised arvasid, et paari tunded on siirad, kuid Boy vanemad ei luba aadlimehel õmblejannaga abielluda. Tõsi on, et oma esimese butiigi³ avas Coco armsama rahadega 1910. a Pariisis aadressil *31, rue de Cambon*. Paremat asukohta on Valguse Linnas raske leida: kohe hotell Ritzi⁴ taga. Butiigi nimeks sai CHANEL MODES ja alguses müüdi seal üksnes daamide peakatteid. Varsti avati samasugused poekesed Deauville'is⁵ ja Biarritzis⁶. Kõige kuumemal suvitushooajal demonstreeris ostjatele peakatteid perenaine ise. Tema poed olid väga edukad. Ärimehed ja pankurid saatsid meelsasti oma daame külaskäigul Chaneli butiiki, peaasi et saaks vahetada paar sõna preili Cocoga. Mitte üksnes

Gabrielle'i kätega vormitud peakatted, vaid ka ta ise oli nõutud. Naised kadestasid tema saledat keha ning püüdsid temaga sarnaneda.

Esimese maailmasõja lõpus oli Coco kutsutud kõrgilma vastuvõtule. Enne kodust väljumist jäi ta kleidisaba ukse vahele kinni ja rebenes. Coco haaras käärid ja lõikas rebenenud ääre maha. Järgmistel päevadel jalutati Pariisi kekslinnas nii lühikeste kleitidega, et viisakad inimesed lausa kiljusid. Siiani olid kõik naised kandnud maani kleite. Pärast Coco uuendust oli kleidi alumineäär ainult 20–25 cm põlvedest allpool!

Kord põletas Coco vannitoas veesoojendajaga oma kiharad. Jälle haaras osav õmblejanna käärid ja lõikas juuksed hästi lühikeseks. Nii sündiski uus soeng – poisipea. (*YouTube*: Paula, sul on poisipea / Kuis meeldid mul, sa vist ei tea ...)

Audrey Tautou filmis „Coco enne Chaneli“ (2009)

Kord jällegi jäi Coco päikese kätte magama ning moodi läks päevitamine. 1926. a esitles Coco oma nn *petite robe noire*'i⁷. See oli suur moerevolutsioon! Ameerika moeajakiri *Vogue*⁸ ristas preili Chaneli moekuningannaks. Õige pea ostis Coco Chanel üles ka Camboni tänava kõrvalmajad nr 27 ja nr 29 ning ühendas kõik kolm hoonet oma ateljeeks ja esinduspoeks.

1921. a esitles Coco Chanel omanimelist parfüümi *Chanel N° 5*, mis tegi ta väga rikkaks. 1937. a oli tema palgal 4 000 töötajat ja ta sai 28 000 tellimust aastas. Ajakirjanikud andsid talle hüüdnimeks *la Reine de Paris*⁹.

Coco Chanelil oli palju sõpru: kunstnik Pablo Picasso, kirjamees-kineast Jean Cocteau, balletiartist Serge Lifar jt. Edukas moelooja visandas kostüümikavandeid mitmele teatritrupile ning toetas rahaliselt Sergei Diagilevi¹⁰ trupi etendusi.

Teise maailmasõja päevil oli Chaneli moemaja suletud. Perenaine elas Lausanne'is¹¹. Ka sõja lõpus käis ta Pariisis harva. Coco Chanel oli küll edasi oma kesklinna maja omanik, kuid see oli välja üüritud. Näis, et väärikas daam kavatseb elu lõpuni Šveitsi jääda. Kas oligi mõtet tagasi tulla? Moekuninga trooni oli ju endale haaranud Christian Dior¹².

Kuulus väike must kleit (1926) ja Chanel N°5 reklaam (2012)

Suur oli kõigi üllatus, kui 71-aastane moelooja 1954. aastal avas taas oma ateljee ja poe endisel aadressil. Kaheldi, kas nii eakas daam suudab veel uue põlvkonna väarikaid kuulsusi üllatada? Coco Chaneli tagasitulek oli erakordselt edukas. Juba pärast esimest moerevüüd läks moodi tviidist¹³ kostüüm, mis Chaneli kostüümi nime all on moes tänaseni. Peagi tulid müüki uued parfüümid: *Pour Monsieur*, *Chanel N°19* ja *Cristalle*. Parfüümid ongi Chaneli moemaja suurim tuluartikkel. Lõhnade vallas jäi Chanelile vaid kaks konkurenti – maailma parfüümide kuningas firma **Guerlain** [gerlä(n)] ja **Dior**. Äge võitlus kolme gigandi vahel kestab tänase päevani.

Chaneli kostüüm eile ja täna.

Gabrielle Chanel suri 10. jaanuaril 1971 vaikselt Ritzi hotelli numbritoas. Viimastel aastatel eelistas Coco Chanel elada hotellis, et mitte tüüdata sõpru. Suurim moereformaator elas siin ilmas 87 aastat. Väarikas vanus väarikale daamile!

Coco Chaneli loodud moeimpeerium on endiselt edukas. Seda juhib tema sakslasest õpilane Karl Lagerfeld¹⁴. Prantsuse kõrgmoe ja selle kaudu ka vaimu tutvustamisel on Coco Chaneli teened suuremad kui kõigil XX saj Prantsuse diplomaatidel kokku. Tema loomingut saab endiselt nuusutada, silitada, puudutada ja vaadata igas maailma lennujaamas, igas kaubanduskeskuses ja moeajakirjas. *Ça sent bon, Chanel!*¹⁵

Karl Lagerfeld ja modell Karmen Kass

- ¹ *couture* (f) – õmblemine; (*coudre* III – õmblema); *la maison de couture* – õmblusateljée v moemaja
- ² **Moulins** – linn Kesk-Prantsusmaal, ajaloolise Bourbonnais' maakonna keskus (u 20 000 elanikku)
- ³ **butiik** (pr. k. *boutique*) – väike pood, kõrge kvaliteediga moekaupade müügikoht
- ⁴ **Ritz** – 1898. a Oscar Ritzi asutatud noobel hotell Pariisis Vendôme'i väljakul
- ⁵ **Deauville** – La Manche'i ääres paiknev merekuurort Normandias
- ⁶ **Biarritz** – Biskaia lahe ääres paiknev merekuurort Edela-Prantsusmaal (Baskimaal)
- ⁷ *petite robe noire* – väike must kleit
- ⁸ **vogue** (f) [vog] – moelaine, mood, kuulsus; *en vogue* = *à la mode*
- ⁹ *la Reine de Paris* – Pariisi kuninganna
- ¹⁰ **Sergei Diaghilev** (1872-1929) – vene teatrimäenedžer (etenduste korraldaja), tegutses peamiselt Pariisis ja mujal Lääne-Euroopas; Coco Chanel disainis mitmele tema trupi balletietendusele kostüümid
- ¹¹ **Lausanne** – linn Šveitsis; paikneb Genfi järve ääres
- ¹² **Christian Dior** (1905-1957) – Itaalia päritoluga Prantsuse moelooja; Coco Chaneli kõrval XX saj suurimaid moereformaatoreid
- ¹³ **tviid** – jäme villane või poolvillane riie
- ¹⁴ **Karl Lagerfeld** (s. 1933) – Saksa päritoluga Prantsuse moedisainer; juhib Chaneli moemaja ning on ka firma Fendi peakunstnik
- ¹⁵ *Ça sent bon, Chanel!* – Chanel lõhnab hästi!

MÕTLE VÕI UURI JÄRELE!

1. Kas Coco Chanel on pärisnimi või kunstnikunimi?
2. Milles seisnes Coco Chaneli suur moerevolutsioon?
3. Mis oli Coco Chaneli ametialase karjääri suurimaks trumbiks?
4. Kas Eestis töötav disainer saaks teha Coco Chaneliga sarnase karjääri? Põhjenda.
5. Kui vana oli Coco Chanel, kui disainis oma kuulsa tviidist kostüümi?
6. Milliseid Chaneli firma parfüüme oskad nimetada?
7. Miks Chaneli tooteid nii vähe reklaamitakse?
8. Kes eestlastest kannab aeg-ajalt Chaneli moemajas õmmeldud riideid?
9. Kas tunnend Chaneli firma toodetega võrdseid *brande* (kuulsate firmade tooteid)?
10. Mida arvad Eestis toodetud rõivastest?

11. Kuidas hindad Coco Chaneli teeneid prantsuse vaimu levitajana?
12. Millised tooted toovad Chaneli firmale suurimat tulu? On need riided, ehted, parfüümid kosmeetikatooted või aksessuaarid (lisandid õhtutualeti juurde)?
13. Millised firmad on Chaneli maja suurimad konkurendid parfüümide vallas?